

05.6
D. 1294

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI
PUBLICATIONS OF THE FACULTY OF LETTERS, İSTANBUL UNIVERSITY

İSLÂM TETKİKLERİ ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

REVIEW OF THE INSTITUTE OF ISLAMIC STUDIES

Müdür—Editor

Ord. Prof. Dr. ZEKİ VELİDİ TOGAN

CİLD—VOLUME IV.

CÜZ — PARTS 1 - 2

1964

Edebiyat Fakültesi Basımevi

İSTANBUL

1964

Delhi — Müsteşrikler Kongresi

Z. V. TOGAN

Ocak ayı 4-10 da Delhide toplanan Milletlerarası 26. Müsteşrikler Kongresinin kurucu sekreteri Prof. Dandekar 1951 de İstanbulda toplanmış olan 22. Kongreye katılmış, bu Kongre ve Türkler hakkında takdirkârlıkla dolu bir risale neşretmişti. Şimdi biz de onların topladığı Kongre hakkında milletimize malûmat vermeliyiz.

Bu, teşkilâtının mükemmeliyeti itibariyle emsaline az rastlanan kalabalık bir Kongre idi. 1380 aza gelmişti. En kalabalık Ruslardı (87 kişi), sonra Amerikalı, İngiliz ve Almanlar geliyordu. Biz Türkler ancak 4 kişi, Elçi bey ve refikaları ile 6 kişi idik. Kongre 10 seksiyona ayrılmıştı. Bunlardan dördüncüsü "Altaistik ve Türkoloji Seksiyonu" idi. Bir çok sergiler tertib edilmiş, bir çok neşriyat yapılmış, yapılacak tebliglerin özetleri iki cilt halinde yayımlanmıştı. Kongrenin devamı günlerinde her gün matbu «Bülletin» çıkarıldı. Bununla Kongrenin muhtelif kollarındaki çalışmaları toplu olarak takip etmek mümkün oldu. Kongre sonrası seyahatler, mutaaddid ziyafetler tertib edilmişti, bu seyahatler için vilâyetlerde alınan tedbirler çok mükemmeldi. Hind Hükümeti bu işe Asyalıların cömertliğini tebarüz ettirmek üzere tahminler üstü masraflara katılmıştı. Kongre seksiyonlarına geniş salâhiyetler verilmiş ve onların ayrı ilim branşlarına ait müstakil kongreler şeklini alması temin edilmişti. Önceki kongrelerde olduğu gibi "umumi celse" lere yer verilmemiş, onların yerine açılış nutuklarının itina ile ve muayyen meselelere temas eden bir şekilde hazırlanmasına ehemmiyet verilmiş; biri «Orientalizmin umumi problemleri» ne, diğeri "muasır hayatta islâm hukuku meseleleri" ne tahsis edilen iki symposium tertib edilmiş; bir de her seksiyon reisi kendi sahasında ilmi gelişmeleri aydınlatan birer "açılış nutku" (Chairmans adres) vermekle vazifelendirilmişti. Burada Prof, Fındıkoğlu ve ben kongre faaliyetine dair umumi intibalarımızı, bilhassa islâmiyet seksiyonu ile Türkoloji kollarının faaliyetlerine dair bildiklerimizi anlatacağız.

Evvelâ geçen kongrenin başkanı sıfatiyle ilk nutku veren Sovyet delegesi reisi Gafurov Rus milletinin "ananavi tarafsızlığı" ile Asya-

kültürünü öğrenmekte rehberlik yapmakta olduğunu tebarüz ettirdi ve Unesco'ye karşı medihlerde bulundu. Hind resmi şahsiyetleri açılış nutuklarında şarkiyat problemlerini yakından ve candan ilgilenerak takib eden zevat sıfatıyla beyanatlar da bulundular. Şark ve Garb felsefelerini karşılaştırarak eserler neşretmiş maruf felsefe profesörü olan cumhurbaşkanı Radhakrişnan insan camiasında maneviyatın ve dinin müsbet rolünü, fakat taassuptan kaçınmak gerektiğini, Reg Vedadan aldığı şiirlerle izah etti. Başvekil Nehru ayrı bir içtimada söylediği ve binlerce dinleyici tarafından sık sık alkışlanan uzun nutkundan eski ve modern dünya medeniyetlerini karşı karşıya koyarak Batı'da ve Doğu'da yapılan şarkçı araştırmalarda büyük bir derinlik göremediğini belirtti. Ona göre muasır hayatı, eskisiyle alakayı keserek tanzim etmeyi düşünenler yanılıyorlar, bu gibi iddialardan ancak demagoglar istifade ederler. Halbuki maziyi öğrenmek istikbale hazırlanmak, onun problemlerini kavrayabilmek için lazımdır. Hindliler, devamlı olarak istikrarla akan bir tarihe ve geleneklere (contentenously traditions) mâlik nadir kavimlerdenidir. Bu bakımdan Şarkı öğrenme mevzuunda onların diyecekleri vardır. Batılı müsteşrikler Şarkı bir merak işi (couriosity) olarak ele almışlardı, hâlâ da çokları bu yoldan ayrılmamışlardır, halbuki Şark bugünkü hayatımızın menfaatları bakımından realist olarak öğrenilmelidir. Nehru bu fikirlerini bazı bariz misallerle izah etti. Kongre reisi olan eski maarif veziri Prof. Humayun Kebir açılış nutkunda muasır beşer hayatı üzerinde müessir olan ideolojileri bahis konusu yaptı. Faşizmde fizik, Marksizmde biyoloji siyasî ideolojilere temel yapılmış, Hindistan Aryanileri ise bu iki esas arasında tezad görmemiş, bilakis onları tasnif etmişlerdir. Hind medeniyeti Milâddan önceki devirlerde dahi Asyada hakim rol oynamış ise bundan sonra da Hindliler Orientalizm yoluyla bir barıştırıcı rol oynıyacaklardır. Bundan 150 sene önce İngiltereyi ziyaret eden aslen Azerbeycanlı Hind mütefek-kiri Mirza Ebu-Talib de bu fikirde olmuştur. Hindistan kaynaşıcıdır, Buda Moğol ırkındandı, sonra Araplar ve Türkler bize katılmışlardır dedi.

Aynı Humayun Kebirin riyaseti altında toplanan Orientalizm Symposium'unda hindli Prof. Chaterci, Fransız Feliozat, İngiliz Basham, biri diğerinden tamamen farklı görüşlerini aydınlattılar. Prof. Basham atom ve jet asrında insanları batılı ve doğulu diye ayırmanın manasız olduğunu ileri sürdü. Prof. Augustin Palat ise şimdi Afrikalılar istiklallerini elde edip medenî milletler safına geçince Asyalıların kendilerine has niteliklerini pek güzel muhafaza etmiş oldukları ve insan medenî hayatının geleceğinde ne gibi rol oynayabilecekleri daha bariz olarak görülmeğe başlamıştır dedi. Amerikalı Prof. Normann Brown orienta-

lizmin insan medeniyetinin temel unsurlarını tesbit etmek içinde tarihi rolünü oynaması ancak şimdi başlamıştır. Garpta bu işin bir «kuryozite» olarak ele alınmış olduğunu unutmayalım. Şimdi Milletler Birliği işlerini ilmi esaslara dayandırmak icab edince Orientalizm bunda birinci derecede mühim yer tutmaktadır. Hindtli Prof. Prakash'e göre medeniyetin bundan sonraki gelişme problemlerinin Avrupa medeniyetini dünyada toptan benimsemekle hal edileceğini düşünmenin zamanı geçmiştir, umumi olarak tekniğin yanında milletlerin hepsinden birer nebze alınarak husule gelmekte olan kültür vardır, bunu öğrenmekte başlıca rol Oryantalizme düşmektedir. Sovyet alimi Guber, de bu fikirdedir. Bu zat bu hakikatin anlaşılması neticesinde şarkiyatın Sovyetlerde çok genişlemekte olduğunu anlattı. Bir Hamburglu Alman profesörü de aynı fikirleri tekrarladı ve kendi memleketinde gençliğin bu ilme önce tasavvur edilmeyen bir şekilde ehemmiyet verip teferruatına dalmakta olduğunu söyledi. İleri sürülen fikirleri tasnif ve hulâsa eden başkan Prof. Hümayun Kebir, Prof. Bashamna cevap verirken insan medeniyetinin («civilsation» un) büyük farkları son teknik inkişaf neticesinde silinmekte olmakla beraber, yalnız «kültür» ü değil, «medeniyeti» de tek bir şekle firağ eyleminin imkansız olduğu artık tahakkuk etmiştir dedi.

İslâm personel hukukunun muasır hayatta, bilhassa Hindistanda karşılaştığı problemlere dair symposium'u Hindistanın yeni maarif veziri Muhammed Ali Çağla idare etti. Konuşanlardan Hindistan Müslümanlarının büyük alimlerinden Seyyid Ahmed Ekberabadi «din değişmez, şeriat ise her vakit değişir» tezini ele aldı ve İman Ebu Yusuf'un hayat ve zamanla işi olmuyan kadı, kadı değildir dediğini nakletti. Onca taaddüdü zevcat men edilebilir. Şeriatın personel hukukda sahib olacağı yeni hükümler, Hindistanda Adliye Vezareti yanında müslüman alimlerinden müteşekkil bir heyetin kararları sıfatiyle parlamentodan geçirilmelidir. Büyük elçimiz Seyfullah Esin mirasta yarıyı alan kıza erkeğin hakkını vermek «içtihat» ile «ümme icma'ı» esaslarının hayatiyet kesbetmesi ile halledilir. Onca Türkiyedeki hukuk inkılabı Kur'ana aykırı değildir, çünkü parلمان «ümme icma'ı» demektir. Mısır sefiri Ahmed Hasan Bey'in tebliğinden bu zatın memleketinde hukuk anlayışında büyük bir değişiklik hasıl olmadığını öğrendik. Onun dediğine göre Mısırdaki İslam hukuku sahasında fikir ve içtihat hürriyeti, Kur'an, Hadis ve dört sünni mezhep çerçevesine münhasır kalmakta ve tek mezhebin tehakkümüne yol verilmektedir. Fakat bazı teferruatla, mesela evlenmede bülug haddini tayinde anane ile akıl

çalıştırılabilir. Hindistanlı Dr. İkbâl Hüseyin, iki taraf razı olunca boşamalar sadece hakemlerin kararı ile yapılabilirdi. Prof. Seyyid Hüseyin ise İslam hukuku meselelerinde tamamiyle eski fikirleri savundu ve meselelerin İranda olduğu gibi, medeni kanunların ülemaya anayasada gösterilen ayrı bir hak tanınması ve onların murakabe hakkına mâlik olmaları şeklinde tatbik edildilmesi gerektiğini ileri sürdü. Prof. Anderson Avrupa medeni kanununun İslam aleminin her köşesinde yerleşeceğini söyledi. Prof. Fazlürrahman bu işin inkılabî yolla gerçekleştirilmesi gerektiği fikrinde olduğunu anlattı. Symposium'a riyaset eden Çağla ise söylenenleri tasnif ettikten sonra «imanla "hukuk" arasında bir kompromis yolu bulmak, her ikisine müsavi hak tanımak icab ettiğini, layık memleketlerde efkarı umumiye ile parlman'ın İslamlar için de kanun mahreci olarak tanınması şart olduğunu anlattı. Gerçek "oryentalizm" gerekse "İslam hukuku" bahsinde konuşan alimlerin hepsi yazılmış büyük eserlerin hulasalarını anlatıyor gibi konuştular, bir çoklarının "hülasa" ları tam okunamayıp eksik kaldı; maamafih bu toplantılar çok enteresandı ve zannedirim ki bundan sonraki kongrelerde de bu yolu takib edeceklerdir.

Ben Altaistik ve Türkoloji seksiyonuna riyaset ettiğimden başka seksiyonların tebliğlerini dinleyemedim. İslam seksiyonunu arkadaşım Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ile Niyazi Ramazanoğlu, İraniyat şubesini Doç. Tahsin Yazıcı dinlediler. Bu gibi, Türk milletini candan ilgilendiren kongreleri hiç olmazsa her seksiyonu takib edebilecek aynı zamanda seksiyonların dışındaki çalışmalar ve sohbetlere de iştirak edebilecek kadar adam göndermek zaruri ve elzemdir. Milletimizin mukadderatı ve kültürü ile ilgili kongreleri kifayetsiz takib edişimizi, yahut ihmalimizi tarih affetmez. Meselâ Kafkasya, Hindoloji, ve Uzakdoğu seksiyonlarında bizi cidden ilgilendirmesi gereken mevzular müzakere edilmiştir, biz takib edemedik.

Altaistik ve Türkoloji seksiyonunda her biri bir kıymet teşkil eden 27 tebliğ okundu. Bunlardan ancak bir kaçını misal olarak zikir edeceğim: Finlandiyalı Prof. Aalto Doğu-Türkistan kazmalarında ortaya çıkan Toxar dili vesikalarında, isimlerde olduğu gibi, fillerde de çift kelime (binom) ler tesbit edildiğini bu hususiyetin türkçe ve moğolcada da görüldüğünü, (urug-tarıg, gerek-yaraq, iş-güç, bala-çaga gibi) bunların türkçe buddis eserlerde görülmesini, toxarçanın tesir ve Budizmin yayılmasından önceki devirlerden kalma eserlerde de bulunduğunu, o halde burada toxarçanın türkçe üzerinde Budizm vasıtasıyla tesiri bahis mevzuu olmasının varid olmadığını türkçe, moğalca ve toxarçanın

çok eski bir zamanda karşılıklı tesirler yaptığını kabul etmek gerektiğini bir çok misallerle anlattı. Amerikalı prof. K. Menges, Hindistanın Aryaniler gelmeden önceki sekenesi olan Dravid'lerin dili ile Altay dillerinden bilhassa türkçe ile tunguzça arasında sıkı münasebitten (close relationship) ve bu iki dil gurubunun akrabalık meselerini yeniden ele almak icap ettiğini, morfolojik (genitiv, dativ ve lokativ formalarının teşekkülünde), nahiv hususlarında birlik ve benzerlikleri misallerle izah etti. Aalto'nun tebliği Türkistanda yaşayan Toxarlarla Türk ve Moğolların beraberce temasları bu iki Altay kavminin Doğu Türkistan sahalılarında beraberce yaşamış olduklarını; Menges'in tebliği ise Hinsistanın eski sekenesi Dravidlerle herhangi bir yerde vaki olan temaslarda Türklerle Tungusların berberce yaşamış olduklarını meydan koymuştur, ki Türkler Altaylıların en eski tarihlerini aydınlatmak bakımından bu keşifler çok büyük ehemmiyet arz etmektedir.

Prof. Pritsak 9-11 asırlarında ortasyadan Avrupaya ve Önasyaya vaki olan iki büyük muhacereti yapan Türk kavimlerine ait fikirlerini anlattı. M. 860 sonunda kayd edilen ilk muhaceret Kıtay'ların o zaman İrtiş'in doğusundaki Kay'larla batısındaki Kun ve Kimaklar üzerine saldırmaları ile başlamıştır. Bu kavimler Profösörün fikrinde Moğol ırkına mensup oldukları halde, Doğu Göktürk camiasına dahil idiler. Bunların İrtiş - Ural arasındakilerine Uygurlar "Kıpçak", Kunların kendiledri ise "Sarı" diyorlardı. Kay ve Kunlar bu muhacerat esnasında türkleştiler. Kay'ların bir kısmı Gök-Türklerin "Şato" zümresi ile birleştiler. Kıpçaklar 860 ta başlayan bu muhaceretleri neticesinde Batı Türkistandaki Oğuz ve Peçenekleri batıya doğru kaydirdılar. Bunların 898 de Doğu Avrupaya gelen Macarları batıya doğru ittiler. İkinci mühaceret 11. asrın ilk yarısında Tangutların Kansu'da ve Doğu Türkistanda oturan "Şato-Kay"larla birlikte Kimak ve Kun'lar, batı Tiyanşan sahasında oturan "Türkmen-Oğuz"lar üzerine saldırmaları ile başladı. Bu Kimaklar 1059 da Bizans sınırlarına geldiler. Oğuzların Selçuklular idaresi altında bulunanları "Sahte Katay"ların tazyığı ile İrana atıldılar. "Şato-Kay" konfederasyonunun ayrı bir kısmını teşkil eden Kaylar, Oğuzlar arasında yer aldılar ve Moğollar zamanında batıya itilerek Anadoluya geldiler ve Osmanlı devletini kurdular.

Macar Türkoloğu Prof. Czeglédi Batı Türkistanın tarihi coğrafyasına ait tebliğinde Sırderya ve Çu nehirleri arasında Keng ve Qang, adıyla ilgili coğrafi isimleri tahlil ederek, bilhassa Sasani İnan ve Göktürk hakimiyetleri devirlerinde mühim yer tutan Qang, Keng ve Kenger kavimleri tarihini, onların Qanlı, Kenger Türkleriyle münasebetini, Şehna-

me'de gecen coğrafi isimleri aydınlattı. Sovyetlerden Prof. Miller Türkiyede askerî timar sisteminin ufaklanarak infisah etmesine karşı 18. asır sonu ile 19. asrın başlarında alınan tedbirleri belirtti. İngiltereden Prof. O. Lattimore, kabile isimleri olmak üzere Erkent ve Argon isimlerini, bunların Tibet muntıkasında yaşayan kavimlerin isimleriyle birliğini, Marko Polo'da Argınların menşei ile ilgili kayıtları izah etti. Türkistanlı Baymirza Heyit muasır Özbek edebiyatında romancı Kadiri ile şair Çolpan'ın rollerini anlattı. Bu münasebetle Sovyet delegeleri münakaşa ettiler, bu münakaşaya Prof. Fındıkoğlu da katıldı. Bizimkilerden Prof. Fındıkoğlu "Türkiyede iktisadi düşünüşün batılaşması" konusuna ve Niyazi Ramazanoglu Türkmen Varsaklara ve varsagılara ait dik-kati çeken tebliğlerde bulundular. Fındıkoğlunun tebliği Pakistanda da ilgi topladı ve Karaçi'de münteşir "The Muslim World" değişinin 35 ve 36 sayılarında yayınlandı. Tarafımdan da 1205-6 senelerinde Çengizin zuhuru esnasında kuzey Tibete sığınan Hristiyan Kirayıt Türklerine karşı Hindistanın Kuzey-Doğu kısmını idare eden Kalaç Türklerinin Tibet üzerinden Doğu-Türkistan sınırlarına kadar uzanan bir sefer yaptıklarını aydınlatan bir tebliğ okundu. Hindistan basınından başka Pakistanda da Karaçi-de "Journal of the Pakistan Historical Society" mecmuasında tam metni neşredildi.

Türkoloji seksiyonunda Prof. Von Gabain ve bayan Emel Esin tarafından verilen iki tebliğ Türk sanat tarihi ile ilgili idi. Von Gabain Doğu Türkistanda Turfan'ın Astane mezarlıklarında kazılarda çıkan ve muhtelif devirlerin seknesinin defin adetlerini aksettiren resimleri izah etti. Lahit tahtaları üzerine yapılan "ecnebi insan,,ın yüzüne, örtmüş iki yılan tersim edilmiştir. Bu nevi resimler kuzey Çinde Yüençang budist tapınak mağaralarında, 6. asır Tabgaç Türkleri mezarlıklarında görülüyormuş. Fakat burada "ecnebi,, olarak tersim edilen insanlar arasında Hindli ve Çinliler gibi Roma ve Bizans tipleri de görülüyormuş. Demek Orta Tiyaşanda yaşayan Türklerin mezar lahitlerindeki resimlerle onların eski dünyanın Güney ve Doğu-Asya ve Avrupa kavimleri ile temasları tebarüz ettirilmiş imiş. Burada yılan, ölümü ifade ediyor ve mütevaffayı ölümün ötesindeki bir dünyada yerleştirmek akidesi aksettirilmiş imiş. Muahhar lahitlerde ölümü yılan şeklinde tersim eden akidenin yerine budizmdeki «ahlâki mes'uliyet» akidesi yer tutmuştur. Bayan Emel Esin ise, Türk ve Moğol hükümdarlarının «körünüş» denilen kabul merasimlerine ait, bilhassa 13. asırdan başlayıp Cami al-tavarih Reşideddin'e, Yazdi «Zafername» sine ve bazı «Hamsa» ve «Şehname» nüshalarına İlhanlı, Temürlü ve Özbek hükümdarlarının «körünüşlerine ait, ekseriya yazmaların ilk iki sayfasına yapılan resimlerin

Buda, Budisatva, Cakravarti, resimleri ile bağlılığını Döğu Türki-
 standa, Horezmda, Moğolistanın Xara - Xoto kazılarında bulunun re-
 simleri göstererek izah etti. Bilhassa Topkapı Sarayındaki 2151 sayılı Bay-
 sungur albümünde ve 1654 numaralı Cami al-tevarih nüshasında görülen
 resimlerde bu "korünüş" ve Cākravartı motif mutabakatları çok barizdir.

Turkoloji sahasına ait seksiyonda ve dışında konuşulan başlıca
 mevzu Türk dil ve kültürüne dair neşriyat, "Fundamenta" ve "Handbook"
 meseleleri oldu. Bu bakımdan Delhi Kongresi millî kültür tarihimizde
 belki çok önemli yer tutmuş olacaktır. Türk dil tarihine dair Unesco'
 nun ve hükümetimizin yardımıyla temel kitap neşr etmekle 1951 İstan-
 bulda toplanan Müşterikler Kongresi tarafından vazifelendirilen 7 kişilik
 Komitenin üç azası ölmüş, bazıları istifa etmiş olmakla fiilen infisah
 etmiş bulunuyordu. Eski "neşr heyeti"nden tek kalan Prof. Scheel ve
 onun azalığa adophe ettiği Prof. Bazin "Fundamenta Komitesinin 25
 Ocak 1963 oturumu'nun zabıtnamesi" ismiyle neşr ettikleri karname-
 lerine Fundemeta kitabının Türk kültürüne tahsis edilmesi vaktiyle
 İstansul toplantısında kararlaştırılmış olan dördüncü cildinin neşrinden
 "maddi imkansızlık ve pratik mülhazalar yüzüdn sarfnazar edildi" diye
 ilan etmişler ve Türk tarihine ait üçüncü cildin sonuna kültür hayatına
 dair bir "ilave"(un fascicule annexé) vermeyi düşündüklerini ilân etmişlerdi.
 Fakat bu arada da Türk kültürünü pek garip olarak sanat kabirtaşları ile mes-
 kükata (art, epigraphie, numismatique e tc) munhasir bir şeymiş gibi
 belirtmişlerdi. Bu vaziyet karşısında biz Türk delegeleri kongreye gelmiş
 olan bazı Tukologlarla konuşarak Fundemeta Komitesinin yeniden inti-
 habı, bu olmazsa Türk kültürüne tahsis edilen dördüncü cildin yerine bir
 "Türk Kültürü Elkitabı" neşr etmek hususunda karar kabul ettik ve bu
 kararı Seksiyona ve Kongreye arz arzedeceğimizi Kongre sekreterliğine,
 yani riyaset Divanına, "Müşterikler Birliği" başkanı Port. Morgenstier-
 ne bildirdik. Sovyet delegelerinden birisi ile tanışmıştım. Bu zat 8 Ocak
 sabahı odama gelerek şunları söyledi: "Sovyet delegeleri Fundemeta
 Komitesini yeniden seçilmesi gerektiği fikrinde değillerdir. Türk tarihi ve
 kültürü tabiri bizde Türkiyedekinden bam başka mana taşır. Doğrusu bizce
 böyle bir tarih ve kültür yoktur, yalnız filolojide kullanılan "Tiyurk"
 (Turkic) kelimesi vardır. Sizin Türk dediğiniz kavimler bizde
 ve Çinde 13 cumhuriyeti teşkil eder. Bunların dil tarih, ve kültür baki-
 mından ayrılıkları, tarihin derinliklerine götürülüyor. Siz bunu tarihe
 aykırı diye bilirsiniz, fakt bizde, bu böyledir. Çengiz, Temür, Selçuk
 ve Horezmşahların hatıraları Ortaasyada ayrı milletler teşkil eden ka-
 vimler arasında bağlılık husule getirecek bir çimento işini göremiyecektir,

Çengiz, Tümur, Selçuklar 13 cumhuriyeti teşkil eden kavimlerde artık milli kahramalar değil, sadece müstevliler telâkki edilmektedir. Bu kavimlere nisbetle Türk kültüründen bahs etmek bizde ancak asabiyet uyandırmaktadır. Maamafih Sovyet siyaseti elastiktir, Gafurof'un açılış nutkunda Unesco'yu medh ettiğini işittiniz. Unesco yoluyla yapılan işlere hükümetimiz icab ederse kendisi maddi yardım da edebilir. Siz isterseniz Prof. Diakonov'u görün." Ben Diakonov'a gitmedim. Bana söylenen bu sözler, rakipleri olan Kızıl Çin'in hazır bulunmadığı bu kongrede Sovyetlerin Asya milletlerini kazanmak yolunda her türlü tatlı konuşmaları esirgemedikleri bir anda umumî Türk kültürü bahsinde hiç bir tavize yanaşamayacaklarını anlatmak için kâfi idi. İki saat sonra Seksiyonda bizim tekliflerimiz okundu, Sovyet delegesinin dediklerinin gerçek olduğunu hemen görmeğe başladık.

Unesco ve Fundamentayı temsil eden Prof. Bazin, Kongrenin matbu resmî program ve rehberinde ilân edildiği gibi, Sovyet delagasyonu başkanlarından Prof. Diakonov ile ikisi aynı 307 numaralı odada kaldı. Telefon numaraları da aynı idi. Aşoka Otelinde Scheel ve Bazinle konuşmalarımız da oldu. Fundamenta için 16-19. asır Doğutürk edebiyatı tarihine ait yazıp 1961 de kendilerine vermiş olduğum «Son Çağatay Edebiyatı» ünvanlı etüdüm hakkında Mr. Bazin'e sormuştum, onu Scheel bilir dedi. Rusya mahkûmu Doğu türklerin Rus idaresine girdiklerinden sonraki tarihlerinin yalnız siyasi kısmı değil, edebi hayatlarının dahi ayrı kavim ve kabilelere taksim etmeden "Son Çağatay" şeklinde bir araya getirilmesini istemeyen yalnız Mr. Bazin değil, Scheel'in kendisinin de bu fikirde olduğu görüldü. Kazak edebiyatına ait yazımı Sovyetler lehine tahrif eden Bazin'i Mr. Scheel "Tercüme hatası" diyerek müdafaa etti. Aynı makalede "Büyük Sovyet Ansiklopedisi" XIX, s. 352 de Rus Komünist Merkez Komitesinin 1925 yılında ilan ettiği emirle «edebiyatta muzur temayülere karşı mücadele» talimatı neticesinde "Kazak (Türkleri) edebiyatının Rus edebiyatından ayrı, feodal Şarkla birliğin müşterek cihetlerinin tebarüz ettirilmesi yollarının kesilmesi"ne dair sözler alınmıştı ve Bazin bunları çıkarmıştı; Mr. Scheel ve Bazin ile bu defa beraberce konuştuğumuz bu "Çıkarma" meğerki kendilerine akıl veren bir Rus arkadaşlarının dediğine göre yapılmış imiş. İşte biz Fundamenta da Türklerin yazdıkları makalelerin Sovyetler lehine nasıl değiştirilmiş olduklarını Delhi'ye giderek o iki arkadaşımızın kendilerinden öğrenmiş olduk.

Prof. Bazin ve Scheel Kongrenin açılışından beri Altaistik-Türkoloji Seksiyonuna hiçbir defa uğramamışlardı. 8 Ocak oturumunda Türk de-

Delegelerin kararları okunacak olunca, Mr. Scheel ve Bazin diğer Unesco mümessili Mr. D. Ormesson da olduğu halde toplu olarak geldiler, kendilerini ve komitelerini yeniden seçmenin kongre işi olmadığını, Türk medeniyetine ait eserin neşrinin de kendilerine ait bir iş olduğunu iddia ettiler. Mr. Bazin, yerinden kalkıp kendilerini cevaplandırın Türk delegeleri (Fındıkoğlu ve Ramazanoğlu) tarafına geçerek, Pr. Scheel'le birlikte şiddetli münakaşalara başladılar. Sovyet delegesi Prof. Miller de onları takviye ederek söyledi. Sovyetlerden Guseyinof ve Hazai, riyasete iltifat etmeden ellerini sallayıp münakaşaya katıldılar. H. Scheel daha 1951 de Fundementada idare azası seçilen Türk delegesi Prof. Fahir İz'in Fundementaya ancak Tarih Kurumu tarafından 1962 de aza olarak gönderildiğini, yani gerçeğe aykırı sözler söyledi ve Türk kültürüne ait cildin neşrinden 25 Ocak 1963 tarihli zabıtname ile vazgeçmiş olduklarını—ozabıtname o toplantıda elimizde bulunmadığını bildiği için—açıkça inkâr etti. İddiaları Türk kültür tarihi mevzuunu kendi tekellerine verilmiş gibi göstermekti.

Türk delegelerinin, kurulmasını teklif ettikleri "Türk Kültür Elkitabı Komitesine" dokuz üyenin biri olarak Demirperde ötesinden Macar Prof. Czeglédi'yi namzet göstermiştik. Toplantı bitince adı geçen Prof. Millér ve Guseyinov bana gelerek bir tek Macarın kafi gelmeyeceğini, biri Moskovadan, diğeri doğu Sovyet cumhuriyetlerinden olmak üzere daha iki azâ alırsak bu yeni teşekkülü destekleyeceklerini söylediler. Diğer bir Kafkasyalı Sovyet delegesi yeni komitenin faaliyet merkezi Türkiye olmasından hoşlanmadıklarını belirtti.

9 Ocak akşamı Kongrenin "İstişari Komite"si toplantısı oldu. Unesco mümessili olan Mr. Bazin 22 milletin mümessilleri huzurunda Türk delegelerinin tekliflerine karşı taaruza geçti. İmza eden Türk delegelerini Türk kültürü ile ilgileri olmayan şahıslarmış gibi gösterip, aynı zamanda Kültür Komitesinin kurulmasına dair kararları ihtiva eden iki sahifelik yazıyı değersiz kağıt parçası diye göstermek için parmaklarının ucu ile bir köşesinden tutup silkelemek gibi hakaretâmiz hareketlerde bulundu ve orada hazır bulunan Rusların hoşuna gidecek bir tarzda bu işi "Türk-Amerikan teşebbüsü" olarak gösterdi ve işi, projeyi imza edenlerden Niyazi Ramazanoğlu'nun imzasını ve komite azaları sıfatıyla zikredilen Amerikalı Profesör Halashi Kun ve Pritsakın isimlerinin zikri uydurma olduğunu iddia etmeye kadar ilerletti. Toplantıya riyaset eden Hindli Profesörlerden Dandekar Niyazi Ramazanoğlu'nun projeyi kendi huzurunda bizzat imzaladığı kâğıdı yükseğe kaldırarak toplantıya gösterdi ve Amerikalı Pro-

fesörlerin Türk teklifini benimle beraber kendisine getirdiklerini söyledi. Prof. Hümayun Kebir de milletlerarası bir dayanışma ile kendi kültürlerine ait Elkitabı tertip ve neşir etmek Türklerin hakkı olduğunu, buna nasıl itiraz edilebileceğini söyledi. Ben de delegasyon namına cevap verirken Mr. Bazin'in hiç bir zaman Fundementa idare azalığına seçilmediğini, bize hakaret etmeye hakkı olmadığını, Türkler kendi kültürlerine dair eser neşir etmek hakkını kimseye satmış olmadıklarını, Türklerin kültürlerini tanıtan ilmi eserleri tertip ve neşir etme yolunda bu nevi teşebbüslerini kimseden tasdik ettirmeğe ihtiyaçları olmadığını, milletlerarası işbirliğini temin etmek isteyişimizin yalnız bir eyi temenniden ibaret olduğunu beyan ettim. Prof. Scheel ve Bazin'in aksi propoganda ile arkadaşlarını aleyhimize hazırladıkları görüldü. UIO reisi olan arkadaşları Morgenstierne Türk projesindeki "Turkic" tabiri ile tekmil Türk kavimleri demekmi istediğini sordu. Bilhassa Amerikalılar taraf'ndan kullanılan bu tabire bir gün önce bizimle konuştuğundan bahsettiğim Sovyet delegesi de takılmış, bunun Pantrukizmle ilgili bir tabir olduğunu iddia etmişti. «Türk kavimleri» manasında kullanılan bu tabirin bizim ecaadımız olmadığını, bizim sadece «Türk», «Türkish» tabirini kullanmakta olduğumuzu anlattım. Prof. Hümayun Kebir Fundementa idare heyetinin yenilenmesi meselesini UIO'nun kendisine bırakmayı, «Handbook»'a ait projeyi işletmeyi tavsiye etti. Türk delegeleri, ingilizcesi bu yazılara eklenen 9 Ocak tarihli projeyi Kongre riyasetine sunduk. Kongrece bu münasebetle kabul olunan ve Kongre «Bulletin» i N. 10 da ilan edilen karar şudur: «XXVI. müstefrikler Kongresi milletlerarası işbirliği ile Türk Kültürü Elkitabı hazırlamak ve onun türkçe neşirini de yapmak hakkındaki projeyi memnuniyetle kayd etmiştir».

«Türk kültürü Elkitabı Hazırlama ve Neşir Heyeti» şu dokuz kişiden ibaret olmak üzere kurulmuştur: Prof. Aziz Ahmet (Pakisian Karaçi), Prof. Czegledy (Budapest), Prof. Karl Jahn (Holanda-Utrecht), Prof. Halil İnalcık (Ankara), Prof. Halaszı Kun (New York), Prof. Ettinghausen (Washington), Prof. Masao Mori (Tokyo), Prof. Z. V. Togan (İstanbul), Bayan Emel Esin (İstanbul). Bu eser ön projeye göre 6 veya 9, cild olarak tertib edilecektir. 1. (Türk kültür tarihine giriş), 2. Türk sanatı, islamdan önceki devir, İslam devri: a- Selçuklular ve Türkiye, b- Karahanlılar devletinin kuruluşundan başlayıp Orta Aaya : 3. Türk şehirciliği mimarisi, ev yapılışı, onun menşei, «yurt» (çadır) ve envai, «tam» (tuğla ve abşah) bina ve envai; 4. Türklerin tarihte iktisadi hayata verdikleri özellikler, hayvan besleme, Türk atları ve cinsleri, gemicilik, demircilik, silah imalatı, 5. Devlet teşkilatı, feodal teşkilat, içtimaî hayat,

Türk askeri teşkilatının özellikleri, aile hayatı, muhtelif devirlerde Türk isimleri; 6. Türk hukuku, örfi kanunlar, Yasa, Türk «bilik» leri, (Oguz, Af-rasyab, Çengiz ve saire hükümdarların «bilik» leri halk edebiyatında hâkimiyet, atasözlerindeki felsefi düşünceler; 7. Türk Etnoğrafyası, Türk tipi, muhtelif devirlerde Türk kıyafetleri, Türk milli karakterine dair muhtelif devirlerde muhtelif milletler tarafından yazılan yazılar. Türk musiki, Türk tiyatrosu, dansları ve halk oyunları, 8. İlmî ve dinî hayatta Türklerin rolü; eserlerini arapça, farsça, urduça, çince, rusça, vesaire dillerde yazmış Türk bilginleri ve şairlei, Türklerin dinleri, Şamanizm, Musevilğin, Hristiyanlığın, Manihaizm ve Budizmin Türklerde aldığı şekil, Türklerde İslamiyet; 9. Türklerin komşu kavimlerle kültür bakımından temasları, Çin, Tibet, Arap, İran, Hind, Doğu Avrupa ve Sibirya kavimleri ile karşılıklı temaslar ve izleri. (Müstear kelime ve istilahlara; Fars, Çin, Arap, Hind, Rus vesaire edebiyatında Türklere dair yazılan hikâye, şiir, kaside ve sairenin özetleri ve bibliyografisi).

Teşekkülün muvakkat komitesine Prof. Halil İnalçık reis, Prof. Halaszi Kun sekreter seçilmişlerdir. Eserin muhtelif cildleri üzerinde çalışabilecek 38 kadar alim için vazifeler tasarlanmıştır.

7 Ocak'ta Altaistik ve Türkoloji Seksiyonu salonunda «Beynelmi-lel İslam Araştırmaları Birliği» nin toplantısı olup onun da yeni idare heyeti seçilmiştir. Bu husuшта arkadaşım Prof. Fındıkoğlu malumat verecektir.

Bu teşekküller dolayısıyla Lahor, Karaçi ve Tahrandaki konuşmalar yaptık. Hindistanda ve İrandaki Türk kültür eserleri üzerindeki çalışmaların plânları üzerinde de ön konuşmalar yapıldı. Hindistan Cum-hurreisi muavini Prof. Zakir Hüseyin, Türk delegesinin müsbet faaliyeti ve alınan kararlar dolayısıyla samimi memnuniyetlerini bildirerek delegasyon başkanına mektup yazdı, ve bu teşebbüslerin Türk-Hind münasebetleri üzerinde müsbet tesirleri olacağını belirtti. Bizde Türk kültürüne ait neşrolunacak cildler üzerinde bu işin Delhi Kongresinde başlanan teşebbüsün mahsulleri olduğunun zikredileceğini bildirdik.

Kongrenin diğer seksiyonlarında da Türklüğü ilgilendiren tebliğler bulunduğunu tebliğ özetlerinden ve «Bulletin» lerden öğreniyorduk. Ezcümle Uzakdoğu seksiyonunda Turfanda keşfolunan bir moğolca takvim; İraniyat seksiyonunda 16-17. asır Ortaasya ve Hindistan kültür müasebetleri ve «Şehriyar-name» isminde yeni keşfolunan bir Tacik destanı; Hindoloji seksiyonunda eski Hind efsanelerindeki «Muru» dağının Altaylar, Deva-kot'ın Tiyanşan, Tela-badeat'ın Aladağlar olduğu bahis mevzuu olmuş; «Tutiname» kıssasının moğolca tercümesi; Kuşanla-

rın milliyeti, eski Türk hayvan takviminin menşei ve saire mevzuuna dair tebliğler okunmuş. Altaistikle ilgili olan bazı tebliğlerin bizim seksiyonumuzda okunmasına, umumiyetle Moğolların Altay zümresinde tebliğ yapmalarına Sovyetler tarafından izin verilmemiş, olduğunu duyduk; hattâ Özbek delegesinin Babürün yazısına, sadece Türkolojiye ait raporu nu dahi Hindoloji şubesinde okutmuşlardır. Kongrenin bir buçuk cild tutan tebliğ hulasalarında Moğol, Kırgız, Kazak ve sair delegelerin okuyacakları tebliğlerin özet yahut unvanları verilmiş idiyse de onların gelmelerine Sovyetler müsaade etmemişlerdir. Rusların bizzat idare ettikleri seksiyon «Kafkas Seksiyonu» idi. Burada okunan tebliğlerin bir çoğu da Türkolojiye aitti. Bu şubenin riyaseti Altaistik il. müşterek oturum yapmak hususunda teklifte bulundu. Biz de memnuniyetle kabul ettik. Seksiyon şefi Prof. Piyotrovski nezaketten oturuma riyaseti bize bıraktı. Burada verilen tebliğler arasında çok ehemmiyetli olan Macar alimi Harmatta'nın Miladdan önce 6-7. asırlarda Skit-Urartu münasebetlerine ait etüdü idi. Güney Rusyada Kelermes nam yerde kazmalarda üzerinde Aramî yazı bulunan bir Skit tacı keşfedilmiş. Burada Urartudan Rusa ve Sardun isminde iki kralın isimleri geçiyor. Prof. Piyotrovski hiyerogliflerin Urartu yazısı olmayıp kuzey İranda Ziwiy nam yerdeki kazmalarda bulunan Skit hiyeroglifi ile bağlı olduğunu ileri sürdü. Skitlerin Aramî yazısından istifade etmiş olmaları Sibiryada, bilhassa Goktürklerde, geliştirilen ve aslı Önasya Syriak yazılardan geldiği malum olan «Runik» yazının menşei meselesi üzerinde çalışanlar için yeni bir mesned olabilir. Kafkas seksiyonunda Azarbecyan ve şimali Kafkasya'ya ait dinlediğimiz tebliğler propaganda mahiyetinde idi. Azerbeycandan Gusayinov, Aliakberov, şimali Kafkasyada Balkarlı Prof. Barbekov vardılar. Ortaasya İslamarından ise ancak iki Tacik ve bir Özbek hanımı gelmişlerdir. Kongrenin kitab ve sergileri pek zengindi. Bilhassa Hindistana ait Rus neşriyatı pek zengin temsil edilmişti. Pakistanlılar Kongreye gelmemişlerdi. Halbuki «tebliğ özetleri» nde bir çok Pakistanlı âlimin yapacağı tebliğlerin unvanları verilmişti. Buna sebep Hindistanda esefle gördüğümüz din kavgaları idi. Çok insanlar öldü. Bu yüzden bizden de Kalkuttaya ve Keşmire gitmeyi tasarlamış olan iki delegemiz oralara gidemediler.

Bir tarihçi sıfatıyla benim için mühim olan cihet Kongreden sonra Hindistanın türlü taraflarına gidip kütüphane ve müzelerde araştırmalarda bulunmak imkanının bol miktarda bahşedilmiş olması idi. Delhi' de Hindistanın her tarafından getirilmiş zengin yazma eserler ve vesikalar sergisi açılmıştı. Bir de Delhi Millî müzesinde Sir Aurel Stein'in

Doğu Türkistanda kazmalarda keşf edip getirdiği kültür ve sanat eserleri benim için pek mühim tetkik mevzuu idi. Sonra Aligar, Haydarabad, Patna ve Rampur şehirlerine gidip oralandaki zengin müze ve kütüphaneleri tetkik ettim. Burada Türk kültür tarihi için mühim olan bir çok eserler gördüm. Bu araştırmaların neticelerini Karaçi'de «Hind Türklerinin Türk Kültürüne karşı ilgileri» mevzuu üzerine verdiğim bir konferansta hulasa ettim. Bu konferans «Pakistan İslam araştırmaları Merkezi» dergisinde (Islamic Studies) intişar edecektir. Tetkik neticelerinin en mühimi Çengiz ve devleti tarihine ait Ekber Şahın sarayında yazılmış ve Tahranda Saltanat kütüphanesinde mahfuz kısmen Prag'da neşr olunan 98 minyatörlü yazma ile, Patna'da Hudabahş Kütüphanesinde mahfuz Temür ve evlâdı tarihine dair 132 minyatörlü yazının tek bir eserin iki cildi olduğunun, bir ilâvesi ile ceman 244 minyatüre sahip bir Türk tarih ve sanat eseri olduğunun tesbit edilmesi olmuştur. Bu eser kültür tarihi bakımından ayrı bir önem taşımaktadır; çünkü burada hindli sanatkârlar, imzaları bulunan bu eserlerde İlhanlı ve Temürlülere devrinde vücuda getirilen eserleri, bilhassa Semerkand ve Herat'ın Temürlü sarayları duvarlarındaki resimlerden alınan eserleri bize intikal ettirmişlerdir. Burada muhtelif merasim ve kurultaylar, savaşlar, düğünler, kıyafetler canlandırılmıştır. Haydarâbad'da Özbek hükümdarı Übeydullah han ile sanat hâmisî ve kendisi sanatkar olan oğlu Abdülaziz Han için Mahmud Müzehhib ve Şeyhim Yusuf gibi Alisir Nevai mektebinde yetişmiş Türk sanatkarlarının vücuda getirdikleri emsalsiz sanat eserleri; Rampurda Übeydullah Hanın belki kendisi ve yahut muasırı Hümayun'a hediye edilmek üzere yazılmış, müzeyyen ve münakkaş divan'ı ve Safevi devri Türk emirlerinin türkçe hatıra ve muhabereleleri tarafımdan tetkik edilen eserler meyanındadır.

Delhi Kongresinde dikkati en çok çeken cihet Hindistan hükümetinin ve münevverlerinin oryentalizme karşı çok candan gelen alâkaları kültür faaliyetlerini dünya ilim adamlarına tanıtmak, onlarla işbirliğini genişletmek, müstakbel mesai için geniş planlar kurmak ve Hind kültürü sahasındaki araştırmaları daha geniş bir yola koymak izinde gösterdikleri gayretleri olmuştur. Hindistan hükümeti bu işe çok büyük meblağlar tahsis etmekten çekinmemiştir. Kongre açılış gününde Nehruyu dinlemek üzere Kongre ayrı bir içtimâa çağırıldı. Burada Nehru'ya cevap vermek için Türk delegesinden biri kürsüye davet edilmişti. 28 Ocakta verilen Hind millî danışları festevalini müteakib görüştüğüm Hindistan hükümet erkânından birisi açılış gününde minbere bir Türk mümesilinin davet edilmesinin şuurla yapılmış olduğunu, Asyalılardan

kendi gayretleri sayesinde sivrilmiş şahsiyetleri, Türkiyenin kendi mevcudiyetini ve kültürünü dünyanın en kaynak bir yerinde merdçe ve muvaffakiyetle savunmakta olmasını candan takdir etmekte olduklarını, bu hissin politika cilvelerinden asla müteessir olmadığını söyledi. Bu sözlerin samimiyetinde ise asla şüphe yoktu.

Burada Hindistanın Bankipur ve Haydarabat kütüphanelerinde çalışmalarımız dolayısıyla Hind gazetelerinde, ve Patna'da «The National India» gazetesinde Hindistanda muhtelif Türk kavimlerinin hakimiyet sürmesinin ve onlardan Türk tarihine ait kaynak ve vesikalar kalmış olmasının müstakbel Türkiye-Hindistan münasebetleri, bilhassa Üniversiteler arası münasebetleri bakımından ehemmiyetinin bahis konusu edildiğini zikretmeliyim. Aligar Üniversitesi Rektörü tarafından verilen yemekte buranın Hindoloji profesörü de aynı konuyu ele aldı ve bu işte Aligar Üniversitesine terettüp eden vazifeleri anlattı. Cumhurreisi muavini tarafından delegelerimize verilen akşam yemeğinde maarif veziri Muhammed Ali Çağla ve bir kaç gün sonra vezaretlerinde müsteşarı; İstanbul Üniversitesinde hindoloji tedrisatının Hindistanda Türko-oloji araştırmalarına yol açacağı için, Üniversitemize yollanacak hindoloji profesörünün Türk isteklerine en uygun bir zat olmasını temin edeceklerini söylediler. Kendi kültürümüzün diğer Asyalıların kültürü ile muvazi öğrenilmesi gerektiğini ve işbirliği zaruretini biz de anmalıyız. Burada bir de Nehruya taparcasına hürmet eden gençler arasında dahi asırların beslediği ezeli pasifizme ve onun neticesi olan neutralizme karşı sırtını çevirmek isteyen insanlara rastgeldiğimizi zikretmeliyim. Bunlardan bir profesörün oğlu ve hukuk talebesi olan Aliti Kumar «Biz de sizin gibi bir kuvvetli orduya mâlik olsaydık, dünyanın en korkak milleti sayılan Çinliler memleketimizi çiğneyemezlerdi, biz Türk milletinin daima aktif ve cevval kalmasının hayranıyız» dedi. Pakistan'da ise bu gibi sözleri her yerde işittik.

Şahsen benim için bir mazhariyet, Hindistanı bağımsızlığa kavuşturan büyük bir sima olan Nehru ile tanışmak, Ortaasyalılarla Hindlilerin münasebetlerin mazisine ve istikbaline dair 1929 da yazmış olduğum yazıları görmüş ve beğenmiş olduğunu öğrenmek olmuştur. Nehru, Hind milletinin dalgalanan dünyada bir istikrar adası olacağına inanıyor ve son zamanda hayal kırıklığına uğramasına rağmen kendisini Hindistanın bu manâ ile rehberi tanıyordu. İktidar ona kibir ve gurur vermemiştir.